

УДК 340.12 [340.132.1 316.64]

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ Й ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Андрій СМЛИК,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

In the article are analyzed and compared existentialist views concerning responsibility and freedom. Berdyaev studied understanding of society as the most important form of human slavery and his theory of objectification. The concept of Sartre about social disunity among the people is analyzed. Outlined the concept of “koekzystentsiyi” (coexistence) Italian philosopher N. Abbagnano serving him as a set of relationships between people, which is not possible without the proper formation of individuality. Indicate on the primacy of inner freedom regarding external freedoms. Analyzes the phenomenon of irresponsibility and arbitrariness, which are common in Ukrainian society, and possible solutions to this problem through education of freedom and responsibility.

Key words: existentialism, freedom, responsibility, irresponsibility, arbitrariness, crime.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються, аналізуються та порівнюються погляди екзистенціалістів стосовно відповідальності й свободи. Досліджено Бердяєвське розуміння суспільства як найзначнішої форми людського рабства та його вчення про об'єктивацію. Проаналізовано Сартрову концепцію соціальної сфери як роз'єднаності між людьми. Окреслено поняття «коекзистенція» (співіснування) італійського філософа Н. Аббаньяно, яка виступає в нього як сукупність відносин між людьми, без яких неможливе належне формування індивідуальності людини. Указується на примат внутрішньої свободи щодо зовнішніх свобод. Аналізуються феномени сваволі й безвідповідальності, що поширені в українському суспільстві, та можливі розв'язки цієї проблеми через виховання свободи й відповідальності.

Ключові слова: екзистенціалізм, свобода, відповідальність, безвідповідальність, свавілля, злочин.

Постановка проблеми. У ХХ ст. проблема свободи й відповідальності набула особливого значення, оскільки вона пов'язана з економічною кризою, яка набула планетарного характеру. Як наслідок з'являються такі праці, як «Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації» Ганса Йонаса, у яких наголошується на екологічній відповідальності та самообмеженні власної могутності людства. Відзначається, що відповідальність у ХХ ст. набуває планетарних масштабів, людина відповідає не лише за те, що чинить супроти інших людей, а й за те, що робить із планетою.

У ХХІ ст. людство втупило з багатьма проблемами, успадкованими з ХХ ст. Серед них потрібно відзначити чільне місце, яке посідає проблема свободи й відповідальності. У філософській літературі підкреслюється, що, попри зростання соціальних, політичних чи економічних свобод, спостерігаються явища «покинутості» й «утечі від свободи». Відчувається гострий дефіцит внутрішньої свободи, а внаслідок цього – проблеми безвідповідальності й сваволі. Вони особливо притаманні українському суспільству, а також багатьом пострадянським державам, тому в дослідженні наголос зроблено на проблемі сваволі й безвідповідальності та її вирішенні. Підкреслено примат персональної (внутрішньої) свободи щодо індивідуальних (зовнішніх) свобод, які у ХХ ст. стали визначними. Оскільки значної уваги проблемі персональної свободи в цьому столітті надають філософи-екзистенціалісти, то аналіз феномена свободи й відповідальності буде опиратися на їхні дослідження в цій галузі філософського знання.

Актуальність теми. У вітчизняній і зарубіжній літературі окремі аспекти проблеми свободи та відповідальності у філософії екзистенціалізму розглядали К. Вальверде, Ф. Гаск, П. Гайденко, Г. Йонас, Л. Кандалицева, Г. Левин та інші.

Метою статті є дослідження поняття свободи й відповідальності у філософів-екзистенціалістів: Жана-Поля Сартра, Миколи Бердяєва та Ніколи Аббаньяно.

Завдання статті: представити й проаналізувати поняття свободи та відповідальності у філософів-екзистенціалістів; порівняти концепції свободи та відповідальності в згаданих філософів; розглянути взаємозв'язок між свободою й відповідальністю; зробити порівняльну характеристику внутрішньої та зовнішньої свободи.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань будуть використовуватися такі методи: аналіз, порівняння, синтезу, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ХХ ст. особливу увагу до проблеми свободи та відповідальності звертає філософія екзистенціалізму, яка сформувалася в Західній Європі в період між двома світовими війнами.

Екзистенціалісти розрізняють поняття «буття» й «існування» (екзистенції): «буття» вони зараховують до навколишнього та соціального світу, а «існування» – до внутрішнього життя людини, до її індивідуального «я», яке наповнене переживанням відносин людини зі світом.

Екзистенція, за Карлом Ясперсом, є джерелом буття, його ядром, вона як феномен буття переживається, тобто її можна зрозуміти в переживанні. «Вона – це те, що ніколи не може стати об'єктом, і тому не є предметом ні наукового пізнання, ні філософського споглядання» [9, с. 302].

Екзистенція безпосередньо пов'язується зі свободою. Свобода в екзистенціалізмі є насамперед специфічною рисою людського буття, яку називають екзистенцією. Звідси, екзистенція й свобода – поняття тотожні.

Важливо наголосити, що екзистенція наявна лише в людському бутті, тому що людина є істотою, яка може екзистенціювати. Фраза «людина екзистенціює» не відповідає на питання: існує людина насправді чи ні, але дає відповідь про «істоту» людини, тобто питан-

ня не ставиться: чи існує людина, а ставиться: як існує. У Ж.-П. Сартра можна знайти на це запитання відповідь, що сутність людського існування виражає свобода: «Свобода не є якимсь буттям, вона є буттям людини» [15, с. 452]. А в іншій праці «Екзистенціалізм – це гуманізм» він пише: «Людина – це свобода» [16, с. 327]. Із цього принципу філософ робить висновок, що не існує жодної людської природи й людина не піддається жодному визначенню, бо вона первісно нічого собою не являє, оскільки спочатку є “*existentia*” (існування), а “*essentia*” (сутність) вона осягає через свободу.

Головний принцип Ж.-П. Сартра для християн є неприйнятним, тому що він скасовує основні підвалини християнства, а саме: віру в Бога й даровану Ним природу. Хоч із цього принципу можна зробити висновки, близькі християнському вченню. Мислитель, пояснюючи цей принцип, висловлює думку, що людина сама вибирає себе такою, якою є, від неї, її свободи залежить, якою їй бути. Згідно з цією думкою, навіть злочинець може вибрати себе святим і впевнено йти до цієї мети. У межах цих міркувань екзистенціалізм не прищеплює людині жодних етикеток. Такий погляд відображений у навчанні Ісуса Христа. Тому християни вірять, що навіть запеклі грішники можуть навернутися на шлях істинний, як, наприклад, злочинець на хресті.

Сформульований Ж.-П. Сартром принцип «існування передусє сутності» є аксіомою й вихідним пунктом його філософії. Відповідно до цього принципу, людина у свободі творить саму себе. Індивід є таким, яким себе свобідно вибирає: «Наше буття, воно є вибір; від нас залежить – вибрати себе в якості «великого» і «благородного» чи «малого» й «смирненого» [15, с. 481].

Основою будь-якої цінності, за Ж.-П. Сартром, є вільний вибір людини, яка обирає саму себе й тим самим і свої цінності. Екзистенціалізм закликає жити нас згідно із законом: «вибирай себе сам». Цьому законові постійно потрібно слідувати, оскільки людина засуджена на свободу. Мислитель заперечує об'єктивні цінності, тому що, на його думку, вони детермінують свободу людини. Унаслідок цього, у нього особиста свобода є критерієм моральних цінностей людини, бо людська свобода не є детермінована, «вона не підкорена жодній логічній необхідності» [15, с. 449].

У концепції Жана-Поля Сартра стверджується моральний релятивізм, тобто відносність моральних цінностей. «Якщо я почую голос ангела, то тільки мені вирішувати, чи є він голосом ангела. Якщо я визнаю вчинок благим, то саме я, а не хтось, вирішує, що цей вчинок благий, а не лихий» [16, с. 325–326]. Отже, мислитель стверджує суб'єктивну систему цінностей. Об'єктивні не можуть існувати, бо детермінуватимуть свободу індивіда.

Цю позицію спростовував І. Кант, який ототожнював свободу не з придушенням бажань, а з опором їм і контролем над ними. «Я вільний, і то такою мірою, наскільки я автономний. Я корюся законам, але накинув їх своєму несилуваному «Я» (...) Свобода – це слухняність, але «слухняність до закону, який ми призначаємо собі», а ніхто неспроможний поневолити сам себе» [5, с. 195]. Отже, І. Кант стверджує існування об'єктивних цінностей, які людина у своїй свободі приймає. Тому вони не можуть детермінувати свободу індивіда, оскільки він вибрав їх добровільно.

Іммануїл Кант у праці «Критика чистого розуму» як доводить, так і заперечує існування свободи. На доказ свободи філософ висуває таку тезу: «Каузальність за законами природи не є єдина [причиновість], із якої можуть бути виведені всі явища світу. Для пояснення їх необхідно припустити ще й каузальність через свободу» [13, с. 274]. Для заперечення цієї тези І. Кант висловлює антитезу: «Ніякої свободи немає, а все у світі відбувається виключно за зако-

нами природи» [13, с. 275]. Німецький філософ доводить, що є певні поняття, які однаково можна як довести, так і заперечити. Російський неокантіанець Олександр Введенський уважає, що відповідь на питання про існування свободи як стверджувальна, так і заперечна, назавжди залишиться вірою, а не доведеним знанням.

Порівнюючи погляди Ж.-П. Сартра й Н. Аббаньяно, можна зауважити, що перший критикує другого за «рівнозначність можливостей». У Сартровій концепції з'являється проблема критерію вибору, оскільки в нього всі можливості мають однакове право бути реалізованими. Це можна пояснити тим, що в Ж.-П. Сартра вибір творить цінності, бо вони не існують поза актом вибору, самі собою, у якомусь розрідженому просторі. Він має слухність щодо суб'єктивного вибору людини. Тобто, коли людина вибрала щось, те для неї має цінність, вона несе за нього відповідальність. Помилка філософа полягає в запереченні об'єктивних цінностей, і як наслідок усувається спільний фундамент позитивних міжлюдських стосунків. Цей погляд веде до наступного розуміння «відношення до іншого». Доки в полі нашого зору нема нікого іншого, ми організуємо всі речі навколо себе як центру. Вони є нашими об'єктами. Але коли в цьому полі з'являється інший, він намагається заманити у своє поле зору не тільки речі, а й нас самих, щоб зробити нас об'єктом свого світу. Тому між буттям-для-себе (буття людської свідомості) може існувати тільки одне основне відношення: кожен намагається перетворити іншого у свій об'єкт. Буття-для-себе хоче заволідити іншим одночасно як об'єктом, так і свободою. На нашу думку, бачення мислителя призводить до згубних наслідків, тому що творить нездоланну прірву в міжлюдських стосунках. Сартрове «відношення до іншого» можна визначити через латинське прислів'я: “*Homō homīni lupus est*” (людина людині – вовк).

У 1946 р. вийшла апологетична праця Жана-Поля Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм», у якій він заперечує песимістичність екзистенціальної філософії, називає її гуманізмом, тому що «екзистенціаліст віддає кожній людині у володіння її буття, покладає на неї повну відповідальність за існування» [16, с. 323]. Попри негативні риси цієї філософської течії, варто відзначити позитивний внесок у розвиток поняття «свобода». Коли людство було шоковане наслідками двох світових воєн, багато людей пояснювали ці жахіття, що потрясли весь світ, через призму долі, екзистенціалісти виступили проти фаталізму. Тому велике значення для зраненого повоєнного суспільства має концепція свободи філософа та інших екзистенціалістів.

Людина приречена бути свобідною. Вона володіє своїм буттям, і від неї залежить, що вона із себе зробить. Ж.-П. Сартр указує на онтологічну сутність свободи. «Моя свобода (...) не є додатковою якістю чи властивістю моєї природи. Вона в точному сенсі слова є змістом мого буття» [15, с. 450].

Отже, для нього свобода є не соціальна, а буттєва, закорінена в екзистенції людини. Тому від неї не можна втекти й уникнути відповідальності за свій вибір, бо свобода в її властивому метафізичному сенсі є зворотним боком відповідальності. Ж.-П. Сартр розуміє її універсально – «я відповідаю за все». «Коли ми кажемо, що людина відповідальна, то це не означає, що вона відповідає за свою індивідуальність – вона відповідає за всіх людей» [16, с. 324].

У поглядах цього філософа можна відзначити, що відповідальність не пов'язана з причетністю до подій, хоча в правовому сенсі вона пов'язана з ними. Людина не може нести відповідальності за дорожньо-транспортну пригоду, якщо вона жодним чином не причетна до цієї події. Якщо поглянути на це питання з морального погляду, то я, навіть не маючи жодної причетності до події, маю відповідальність за те, як саме я як християнин це сприй-

маю. Я в такому випадку несую моральну відповідальність перед собою, Богом за те, яке моє відношення до цієї події – байдуже чи ні. Потрібно мати на увазі, що такого роду відповідальність тісно пов'язана зі свідомістю людини. Тому для нас, Сартрове «я відповідаю за все» є неприйнятним без дотримання принципу причетності до події.

Жан-Поль Сартр не визнає жодної детермінації. Це є неприйнятним хоча б тому, що детермінована свідомість перестала б бути свідомістю, із чим філософ категорично не погоджується. А тому людина є свободною. Тут може виникнути запитання: як згідно з такою концепцією пояснити існування, наприклад, рабства. Мислитель стверджує, що навіть раб є свободний. «Раб у кайданах свободний для того, щоб їх розбити» [15, с. 555]. У нього свобода зберігається в будь-якій обстановці й виявляє себе в можливості вибирати, вибирати не реальні можливості, а своє ставлення до цієї ситуації. Об'єктивна ситуація не обмежує сама собою нашу свободу, а лише тією мірою, якою ми відчуваємо її як обмеження, чи ставимося до неї як до перепони. Філософ висловлюється про те, що від свободи й свідомості людини залежить її проект, тобто якою вона себе вибере. Свідомість Ж.-П. Сартр розуміє як єдність мотиву, рушійної сили та цілі, що є трьома нерозривними членами її функціонування [15, с. 460]. Антиномія свободи в нього полягає в тому, що людина, будучи свободною, може вибрати позицію раба. Відповідно до екзистенціалізму, це неавтентичне існування. Схожу проблему із психоаналітичної позиції розглядає Еріх Фромм. Він вважає, що людина здатна відмовитись від своєї свободи заради того, щоб подолати власну самотність, ізоляваність, невпевненість, які гостро відчутні в суспільстві ХХ ст.

У Ж.-П. Сартра зроблено великий акцент не на зв'язку «я – суспільство», а «я – інший». За французьким філософом існування іншого є таким самим реальним, як і власне існування. Інший, як і я сам, є свобода, а це означає – непередбачуваність. Відношення «Я – інший» – конфлікт двох свобод. Але в моменти надзвичайних зовнішніх загроз між людьми виникає згуртованість, самовідречення заради спільної справи й свободи. Однак потім свободне об'єднання втрачається в підкорення заведеному порядку.

У праці «Критика діалектичного розуму» Жан-Поль Сартр уносить певні корективи у свою теорію свободи. Він відкидає поняття «абсолютної свободи», яке зустрічається в його ранньому творі «Буття і ніщо». Там наголос поставлений на свободі вибору, проєкті, а в «Критиці діалектичного розуму» – на свободі діяння, соціальній зумовленості людської свободи. Мислитель стверджує, що необхідність заважає свободній людській діяльності та критикує ідею «чистої свободної діяльності» [12, с. 18–101].

Якщо, каже Ж.-П. Сартр, людина сама творить своє буття, значить, вона є відповідально за нього. Але вибираючи себе, людина вибирає також інших людей. Це може здатися дивним, але це саме так, бо людина живе у світі людей. Але людина, яка це усвідомлює, не може не відчувати повної й глибокої відповідальності. Звідси й терміни, якими так охоче користуються екзистенціалісти: «тривога», «занедбаність», «відчай». Людина тривожиться, бо відчуває величезний тягар відповідальності. Щоправда, багато людей не відчують ніякої тривоги.

Уже було згадано, що в Ж.-П. Сартра поняття «людина» і «свобода» – тотожні. Ми не вибираємо, бути свободними чи ні. Ми закинуті у свободу, приречені на неї. Цим філософ указує на даність свободи людському буттю. Подібну думку знаходимо в російського релігійного екзистенціаліста М. Бердяєва: «Багато чого я набув на своєму життєвому шляху, своєму життєвому досвіді, але свобода для мене первинна, вона не є набутою, вона є “a priori” мого життя» [4, с. 301].

Цю свободу він ще називає ірраціональною або несотвореною. У кожного великого філософа є головна ідея, яка надихає його на творчість. У М. Бердяєва – це ідея свободи.

Якщо М. Бердяєв акцентує увагу на суспільстві, що робить людину рабом, то Ж.-П. Сартр убачає в соціальній сфері існування роз'єднаності між людьми, для яких існує одне основне відношення: кожен намагається зробити іншого своїм об'єктом, завладіти ним як свободою. Звідси бере свій початок конфліктність у міжособистісних відносинах.

У Ж.-П. Сартра і М. Бердяєва можна знайти спільні точки зору стосовно свободи в суспільному вимірі. Ці філософи вважають соціальне життя сферою відчуження, об'єктивації, знеособлених відносин. У їхніх поглядах можна спостерігати протистояння особи й суспільства, а також явно виражене негативне ставлення до нього.

Микола Бердяєв, з одного боку, стверджує: «Найбільш загальне окреслення свободи полягає в тому, що свобода є визначенням людини не ззовні, а зсередини, із духу». З іншого боку, він твердить: «Свобода знаходиться поза причинними відносинами» [14, с. 79–80]. Суперечність цих тверджень спостерігається у визначенні свободи зсередини в першому висловлюванні й повній недетермінованості свободи в другому. Антиномічність свободи, за М. Бердяєвим, полягає в тому, що «свобода може переходити у свою протилежність» [6, с. 325]. Іншими словами, свобода уможливує існування несвободи. Мислитель акцентує свою увагу на суперечності свободи в соціальному житті. Тирани та диктатори придушують свободу інших, натомість утверджують її для себе й тих, хто йде за ними та їх підтримує.

У всесвітній історії відомо чимало випадків, коли, прикриваючись гаслом «свобода», утверджували її для себе, заперечуючи при цьому свободу інших. Таким прикладом може бути Велика французька революція 1789 р. зі своїм гаслом «свобода – рівність – братерство», гасла комуністів і негативні наслідки цих режимів. Щодо цієї проблеми М. Бердяєв висловлює думку, що «по-справжньому любить свободу той, хто утверджує її для іншого» [6, с. 328].

Утверджуючи свободу для інших, знову попадаємо в антиномію, тому що свободу одних знову обмежити, щоб забезпечити свободу інших. Потрібно мати на увазі, що тут поняття «свобода» вживається в правовому значенні, тому ми доходимо антиномії. Натомість коли розглянути це питання з етичного боку, то в моралі правова формула «свобода однієї людини обмежена свободою іншої» переосмислюється як особисте моральне завдання, і моральна формула буде такою: «Я обмежую особисту свободу, виконуючи свій обов'язок: зберігаючи права інших, не допускаючи несправедливості щодо інших, спвідуючи для їхнього блага». При цьому належить пам'ятати, що людина обмежує себе не для того, щоб догодити іншим, але задля їхнього блага. Із цього випливає, що свобода в правовому сенсі зберігає антиномічність, а в моральному – ні.

Протистояння особи й суспільства в М. Бердяєва пояснюється тим, що в основу своєї філософії він ставить свободу, джерелом якої не може бути суспільство, а є людський дух. Отже, усе, що походить від суспільства, поневоле людину, а все, що походить від духу, звільняє її.

У творчості цього філософа зустрічається три види свободи: ірраціональна, раціональна і свобода, яка проникнена любов'ю до Бога. Нас у цьому контексті цікавить учення М. Бердяєва про первинну (ірраціональну) свободу. Її філософ розуміє екзистенціально й трагічно, тому що ця свобода вступає в трагічну суперечність із природною детермінацією та суспільством, яке має тенденцію підкоряти особисте й неповторне в людині загальному стандарті. Вона також вступає в суперечку з Богом і

уможливило існування зла, яке Ісус Христос переміг своєю смертю на хресті.

Для нього існує два типи філософії: одна визнає примат буття над свободою, а інша, до якої належить М. Бердяєв, визнає примат свободи над буттям. Саме це є його вихідним пунктом у вченні про первинну свободу. Вона є несотворена, закорінена в ніщо, в «меоні», є «Ungrund», тому що «свобода не може мати свого джерела в бутті й бути визначеною буттям. Вона не може ввійти в систему онтологічного детермінізму» [6, с. 215].

Ця свобода є вічна, і Бог не має над нею влади. До таких думок, як сам мислитель признається, він дійшов з етичних міркувань: якщо прийняти традиційне вчення про створення свободи, як і всього іншого, Богом, то доведеться зробити Бога відповідальним за зло. А це суперечить ідеї всеблагості Бога. М. Бердяєв знаходить суперечності між ідеями всеблагості та всемогутності Бога, вирішує це питання на користь всеблагості, заперечуючи Божу всемогутність. Звідси висновок: відповідальність у світі за зло несе людина як така, що посідає меонічну свободу.

Погляд на свободу ще одного представника екзистенціалізму Н. Аббаньяно є антиномічний у тому, що він визнає існування «м'якого детермінізму», за яким детермінізм і свобода – сумісні. З одного боку, людина закинута у світ, залежить від долі, волі інших людей. Речі детермінують її, тому що вона має в них потребу. Інтереси, прагнення впливають різними способами на поведінку людини, формування її характеру. З іншого боку, людина має бути свободною для свого призначення. Завдання, які очікують її, є такими, що не можуть бути розв'язані визначеним ходом подій. Для їхнього здійснення потрібен ентузіазм, жертвність, вірність. Цього людина не могла б посідати, якщо б її «екзистенція не набула вигляду свободи й не була б внутрішньо свободною» [1, с. 180].

Визнання «м'якого детермінізму», за Н. Аббаньяно, є не запереченням свободи, а її обґрунтуванням. Відштовхуючись від детермінізму, він доходить до існування свободи.

Н. Аббаньяно далекий від ідеалізації суспільства, бачить у ньому наявність недоліків, недосконалостей, конфліктів і, попри це все, його погляд відрізняється оптимізмом. Як уважає італійський філософ, формування людини поза суспільством неможливе. «Свобода, яка формує людину в індивідуальність, основує її єднання з іншими людьми» [1, с. 200].

Свобода в італійського філософа формує індивідуальність, є основою розуміння між людьми, і, навпаки, спільне життя людей буде зіткненням, роз'єднанням, коли вони не осягнуть єдності Я через вибір свободи.

Ніколо Аббаньяно заперечує абсолютний характер людської свободи, бо в іншому випадку людина дорівнювала б Богові, для неї не існувало б неможливого. Абсолютизація свободи є згубною найперше у сфері людської практики. Таке однобоке розуміння свободи може призвести до вседозволеності, недисциплінованості, а в кінцевому підсумку до рабства.

Стосовно відповідальності, за Н. Аббаньяно, вона пов'язана з коекзистенцією (зв'язок між людьми, що оснований на екзистенції), а також із долею людства й власною місією.

У М. Бердяєва відповідальність стосується свободо-буття людини й того, належить вона до царства Духа чи царства Кесаря. Він особливу увагу звертає на проблему свободи, яка часто розглядається ним відірвано від відповідальності. Л. Коган слушно вказує, що свобода є багатовимірною і має велику кількість зв'язків. Свобода, що розглядається поза властивими їй зв'язками, буде розумітися помилково, оскільки таким редукова-

ним підходом не можна істинно дослідити сутність свободи. Як не дивно, але, як стверджують фахівці, поняття «відповідальність» почало стрімко розвиватись трохи більше ніж сто років. Фундаментальним принципом етики воно стало лише у 80-ті рр. XX ст. Саме тому свободу часто розглядали не пов'язуючи її з відповідальністю. Про відповідальність по-особливному заговорили тоді, коли людство почало відчувати на собі згубні наслідки своїх дій.

Якщо проаналізувати ситуацію, яка склалася в українському суспільстві після розпаду Радянського Союзу, можна спостерігати наявність таких антицидностей, як сваволя, безвідповідальність, відсутність дисциплінованості, що деструктивно позначаються на житті народу. Це явище пояснюється тим, що за Радянського Союзу свобода була придушена, а з його розпадом людям було її повернено. Унаслідок цього в українській і багатьох інших союзних республіках свободу почали розуміти як вседозволеність, сваволю. І. Гегель слушно висловив: «Найзвичайніше уявлення про свободу – це уявлення про сваволю» [10, с. 35]. Свобода ж полягає не в тому, щоб робити все, що завгодно, а в необхідному звільненні від недобрих і антилюдських потягів. Таке звільнення дасть нам змогу обирати найкраще. Свобода є рівнозначною не забганці, а звільненню від неї [7, с. 260–261]. Карлос Вальверде наголошує на виховному моменті стосовно свободи: щоб обирати найкраще, потрібно вчитися належно користуватися свободою, щоб вона не перетворилася у сваволю й не призвела до рабства. Важливою ознакою, що відрізняє свободу від сваволі, є те, що свобода пов'язана з відповідальністю. Сваволя натомість із нею не пов'язана, для неї більш характерний зв'язок із безвідповідальністю. Щоб не впасти в якусь залежність, треба вчитися користуватися своєю свободою так, щоб не шкодити ні собі, ні іншим. Отже, свобода пов'язується з ідеальними цінностями, за допомогою яких людина вчиться користуватися нею. «Коли говорять, що взагалі свобода полягає в тому, щоб робити все, що завгодно, то таке уявлення свідчить про цілковиту відсутність культури думки, яка не має й натяку розуміння того, що існують самі в собі й для себе вільна воля, права, моральність тощо» [10, с. 35]. І. Гегель слушно вказує на зв'язок свободи з волею, правом, моральністю. Якщо аналізувати свободу, пов'язуючи її з відповідальністю, справедливістю, істиною, свідомістю, тоді закон як обмеження не буде сприйматися негативно.

Виходячи з правового погляду, ми мусимо зберегти мінімальний простір особистої свободи, якщо не хочемо принизити чи заперечити власну природу. Оскільки «справедливість вимагає, щоб усі індивіди мали право на мінімум свободи, то всіх інших індивідів із необхідності варто стримувати, якщо потрібно силоміць, від того, щоб вони позбавляли свободи будь-кого» [5, с. 184]. Тому в державах існують для цього закони, у яких розмір свободи має зважуватися супроти вимог інших вартостей, наприклад, рівність, щастя, безпека, справедливість.

Ганс Йонас у праці «Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації» звертає увагу на свободу в соціальному вимірі. Людина має відповідальність, бо свободно прямує до влади й бере на себе обов'язки. Саму відповідальність філософ пов'язує з любов'ю. За Г. Йонасом, неможливо нести відповідальність за те, що не любиш. Отже, для відповідальності швидше привичаєна любов, ніж обов'язок [11, с. 161].

Отже, якщо ми можемо дещо передбачити, це означає, що свобода є обмеженою, а тому обмеженою є і відповідальність людини, бо свобода – це й відповідальність; міра відповідальності пропорційна простору свободи.

Філософи-екзистенціалісти погоджуються з тим, що людська свобода не є абсолютною. М. Бердяєв уважає, що людині притаманна свобода, хоч ця свобода не абсолютна. При цьому зазначає, що «принцип свободи не детермінований ані знизу, ані зверху» [2, с. 25].

За Н. Аббаньяно, людина наділена свободою “*sui generis*” (особливою), яка є обмеженою й зумовленою. Аргументує він тим, що ніхто з нас не може бути повністю тим, ким хоче.

Порівнюючи погляди цих мислителів щодо цієї проблеми, можна спостерігати, що М. Бердяєв і Н. Аббаньяно вирішують це питання в площині зовнішніх чинників, які впливають на людину, а Ж.-П. Сартра в полі зору внутрішній чинник – свобода.

Висновки. Підводячи підсумок щодо поглядів екзистенціалістів Ж.-П. Сартра, М. Бердяєва й Н. Аббаньяно стосовно проблеми свободи та відповідальності, можна виділити такі властиві їм риси: екзистенція і свобода – поняття тотожні; екзистенція є необ’єктивована, тому непізнана, бо не є об’єктом, її не можна знайти в предметному світі, оскільки вона є свободою; свобода тісно пов’язана з відповідальністю, яку трактують не тільки як відповідальність за себе, а за інших і за світ; свобода береться з ніщо. Цим екзистенціалісти стверджують недетермінованість людського вибору. Звідси випливає відповідальність людини за добро і зло; свобода розуміється онтологічно (Ж.-П. Сартр, М. Бердяєв) і аксіологічно (Н. Аббаньяно).

Список використаної літератури:

1. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм / Н. Аббаньяно. – СПб. : Алетей, 1998. – 505 с.
2. Бердяев Н.А. Мое философское миросозерцание / Н.А. Бердяев // Pro et contra. Антология. – СПб. : РХГІ, 1994. – Кн. 1. – 1994. – С. 23–28.
3. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии / Н.А. Бердяев // Царство Духа и царство Кесаря. – М. : Республика, 1995. – 383 с.
4. Бердяев Н. Самопознание / Н. Бердяев. – Х. : Фолио, 2000. – 624 с.

5. Берлін І. Чотири есе про свободу / І. Берлін ; пер. з англ. О. Коваленка. – К. : Основи, 1994. – 272 с.
6. Бердяев Н. Царство Духа и царство Кесаря / Н. Бердяев – М. : Республика, 1995. – 383 с.
7. Вальверде К. Философская антропология / К. Вальверде. – М. : Христианская Россия, 2000. – 412 с.
8. Гаєк Ф. Конституція свободи / Ф. Гаєк. – Львів : Літопис, 2002. – 556 с.
9. Гайдєнко П. Порыв к трансцендентному / П. Гайдєнко. – М. : Республика, 1997. – 495 с.
10. Гегель І. Основи філософії права, або природне право і державознавство / І. Гегель. – К. : Юніверс, 2000. – 332 с.
11. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
12. Кандалинцева Л. Проблема свободы и выбора во французском экзистенциализме / Л. Кандалинцева // Философия и общество. – 2001. – № 2. – С. 97–107.
13. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2000. – 501 с.
14. Левин Г. Свобода воли. Современный взгляд / Г. Левин // Вопросы философии. – 2000. – № 6. – С. 71–86.
15. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр ; пер. с фр., предисл., примеч. В.И. Колядко. – М., 2000. – 639 с.
16. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1990. – 398 с.
17. Тульчинский Г. Слово и тело постмодернизма. От феноменологии невменяемости к метафизике свободы / Г. Тульчинский // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 35–53.
18. Четвериков С.О. О мировом зле и о спасающей Церкви / С.О. Четвериков // Н.А. Бердяев: pro et contra. Антология. – СПб. : РХГІ, 1994. – Кн. 1. – 1994. – С. 396–402.
19. Шаховський І. О назначении человека и о путях философа / І. Шаховський // Н.А. Бердяев: pro et contra. Антология. – СПб. : РХГІ, 1994. – Кн. 1. – 1994. – С. 367–379.
20. Шестов Л. Николай Бердяев. Гнозис и экзистенциальная философия / Л. Шестов // Н.А. Бердяев: pro et contra. Антология. – СПб. : РХГІ, 1994. – Кн. 1. – 1994. – С. 411–436.